

Қазақ тіліндегі пандемия лексикасы

Аңдатпа. Мақала қазақ тіліндегі Covid-19 лексикасы туралы зерттеудің нәтижелерімен бөліседі. Бұл зерттеудің мақсаты пандемияның тілге әсерін және пандемия лексикасының қазақ тіліндегі көрінісін анықтау болып табылады.

Зерттеуде пандемия лексикасына лингвистикалық тұрғыдан сипаттама берілді және коронавирустың Covid-19 түріне арналған арнайы лингвистикалық корпусарға шолу жасалды. Қазақ тілді деректер негізінде пандемияға қатысты сөздер мен сөз тіркесімдері айқындалды және олардың қолданылу жиіліктері анықталды. Пандемия лексикасынан 2020 жылдың алғашқы төрт айында жұмсалған қолданылу жиілігі жоғары сөздер белгіленіп, әрқайсысына лингвистикалық сипаттама беріледі.

Зерттеу корпусқа негізделген талдау әдісімен жүргізілді. Зерттеудің деректері республикалық «Егемен Қазақстан» газетінен жиналды. Covid-19 пандемиясына қатысты деректерді талдау үшін NVivo бағдарламалық жасақтамасы қолданылып, соның көмегімен қазақ тіліндегі пандемияға қатысты сөздер мен сөз тіркесімдерінің қолданылу жиіліктері есептелді.

Бұл зерттеудің нәтижелері пандемия лексикасындағы терминдердің басым көпшілігі тілде бұрыннан бар сөздер екенін, дегенмен олардың пандемия кезінде жаңаша мәнге ие болғанын және қолданылу жиілігі артқанын көрсетті. Пандемия лексикасындағы бірқатар сөздер бұрын кең мағынасында жалпы қолданылып келсе, ауру жайлаған кезде нақты пандемияға қатысты жұмсалысы артқан. Сондай-ақ бірқатар терминдер ғылымның белгілі бір саласында ғана қолданылып келсе, 2020 жылдан олардың қолданысы жалпы халықтық сипат алды. Пандемия лексикасына талдаудың нәтижелері 2020 жылдың алғашқы төрт айында қолданылу жиілігі жоғары сөздер коронавирус, індет, карантин, вирус, пандемия және Covid-19 болғанын көрсетті.

Түйін сөздер: Covid-19, пандемия, коронавирус, қазақ тілі, корпус, корпусқа негізделген талдау

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2023-142-1-25-41>

Кіріспе

Covid-19 коронавирусы ауруының өршіп, әлемді мазасыз күйге түсіргеніне екі жылдан асты. Алғаш 2019 жылдың желтоқсан айында Қытайдың Ухань қаласында басталып, 2020 жылдың қаңтарынан басқа елдерге тараған вирус қазірде әлемнің басым бөлігін шарпыды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы

(ДДҰ) 2020 жылдың 9 қаңтарында вирус жайлы ескертіп, оны алғашқыда Novel Coronavirus 2019 (n-COV) деп атаған болатын. Бұл ауру коронавирусы деп аталатын вирустар тобынан шыққан, оның MERS-cov және SARS сияқты бұрынырақ тіркелген түрлері бары белгілі. Кейіннен ДДҰ коронавирустың қазіргі түрін Covid-19 деп атап, әлем бойынша пандемия деп жариялады [1].

Пандемияның әсерін қоғамның барлық салаларынан көруге болады. Пандемияның экономика, денсаулық сақтау, білім, әлеуметтік салаларға ықпалын айтпағанның өзінде, жеке адамдарға моралдық және психологиялық әсерлері де орасан болып отыр. Пандемияның әсері тілден де көрінеді. Ағылшын тіліндегі *coronavirus*, қазақша айтқанда коронасөйлеу, сөзі соның бір дәлелі. Лингвист Т. Торн коронасөйлеу-ді пандемияның жаңа тілі деп атап, оның қоғамда болып жатқан дағдарысты түсінуге көмектесе алатынын, сондай-ақ егер адамдар қарсылық таныта алмаса, күйзеліс пен абыржудың деңгейін жоғарылатуы да мүмкін екенін айтады [2]. Р. Лоусонның ойынша [3], Covid-19 ауруымен байланысты болып жатқан лингвистикалық өзгерістердің жылдамдығы бұрын-соңды болмаған. Оған «вирустың бас айналдыратын қарқынмен таралу жылдамдығы, оның бұқаралық ақпарат құралдарындағы үстемдігі және әлеуметтік медиа мен қашықтықтан байланыс өте маңызды болған уақыттағы жаһандық өзара байланыс» факторлары әсер етті [3]. Күнделікті қарым-қатынастағы тіл мен сөйлесудің сипатын коронавирус пандемиясы өзгертті. Адамдардың күнделікті сөйлеу тілінде коронавирусқа қатысты сөздер мен сөз тіркестері алдыңғы орынға шықты. Бұқаралық ақпарат құралдарының барлық түрлерінде, сонымен қатар әлеуметтік желілер беттерінде пандемия лексикасы басқа лексикалық топтарды ысырып тастап, алдыңғы орынды иеленді.

Бұл зерттеуімде пандемияның тілдегі көрінісі қандай деген басты сұраққа жауапты қазақ тілі деректері негізінде іздейтін болмын. Зерттеудің мақсаты - қазақ тілді деректер арқылы пандемияға қатысты сөздер мен сөз тіркесімдерін анықтау және олардың қолданыс жиілігін айқындау. Мұны корпусқа негізделген талдау әдісі арқылы жүзеге асырамыз. Мақалада, алдымен, пандемия лексикасына сипаттама беріледі. Екіншіден, пандемия тіліне қатысты жарық көрген корпусарға шолу жасалады. Үшіншіден, қазақ тілі деректері негізінде пандемия лексикасы анықталып, сол арқылы пандемия сөздік құрамындағы жиі қолданылған сөздерге корпусқа негізделген талдау жасалады.

Негізгі бөлім

Covid-19 лексикасы

Covid-19 пандемиясының тілдегі көрінісі түрлі сипатты болып келеді. Алдымен, мағынасы жалпыхалыққа түсініксіз, белгілі бір ғылыми ортада шектеулі қолданылып келген медициналық ғылыми терминдердің күнделікті сөйлеу тілімізде қолданысы артты. Covid-19, коронавирус, гидроксихлорохин, дексаметазон, ауыр әрі өткір респираторлық синдром, SARS (severe acute respiratory syndrome), Таяу Шығыстағы респираторлық синдром коронавирусы, MERS-CoV (Middle East respiratory syndrome coronavirus) және т.б. терминдердің бұқаралық ақпарат құралдарында, сондай-ақ әлеуметтік желілерде кеңінен жұмсалуды байқалды. Пандемиямен бетпе-бет келген адамдар күнделікті қарым-қатынаста түрлі дәрілердің атаулары мен вирус түрлерімен жақсы таныс бола бастады. Бұл бұрын соңды болып көрмеген әлеуметтік және экономикалық ауытқушылықтардың әсерінен тілдің қалай өзгеретінін көрсетеді [4].

Ауру бар жерде онымен күрес бар. Әлем елдерінің үкіметтері коронавирустың таралуын азайту үшін карантин, оқшаулау, әлеуметтік арақашықты сақтау, бетперде тағу шараларын енгізді. Коронавируспен қарсы күресте іске асырылып жатқан осындай түрлі шаралар тілде белгілі бір сөздер мен сөз тіркесімдерінің қатарын тудырды. Сондай-ақ сөздік қорда бұрыннан бар сөздер мен сөз тіркесімдерінің мағыналарын қайта жаңғыртты. Пандемия кезінде тілде бұрыннан бар сөздер қолданыста жанданып, сондай сөздердің тобы сөйлеу тіліміздің актив қабатына өтті. Сонымен қатар сөздік құрамда бұрыннан бар сөздердің көмегімен жаңа күрделі сөздер жасалды. Айталық, пандемиямен күресте енгізілген оқшаулау, карантин шаралары бірқатар сөздерді тудырған және көптеген сөздердің мағынасын қолданыста активтендірген. Әлеуметтік оқшаулауға байланысты ағылшын тілінде *self-isolate*, *self-isolated*, *shelter in place*, *self-quarantine*, *elbow bump* сөздері қолданыста жиі жұмсала бастаса [4], қазақ тілінде карантин, оқшаулау, өзін-өзі оқшаулау, санитарлық-карантиндік бақылау, карантиндік

стационар, үй карантині сөздерінің жұмсалысы артты.

2020 жылдағы коронавируспен байланысты тілде бірқатар жаңа сөздер жасалды. Соның бірі - Covid-19 сөзі. Covid-19 - пандемия лексикасында пайда болған шын мәнісіндегі жаңа сөз, акроним. Covid-19 термині coronavirus disease 2019 атауынан қысқарып, алғаш рет Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының есебінде 2020 жылдың 11 ақпанында қолданылған [5]. Зерттеушілер сөздікке жаңадан қосылған жалғыз нақты жаңа сөз Covid-19 екенін атап өтті. «Ағылшын тілінің Оксфорд сөздігі» лексикографтары Covid-19-ды «таңқаларлық, жалғыз нақты неологизм» деп таныды [6]. Ф. Макферсонның айтуынша, «жалғыз жаңа сөз - Covid-19» [3]. Сонымен қатар 2020 жылғы пандемия лексикасында тілде бұрыннан бар сөздерді араластырып, біріктіру арқылы жаңа сөздер жасалды. Мысалы, осы тәсілмен ағылшын тілінде maskne, мағынасы - «an acne outbreak caused by facial coverings»; zoombombing, мағынасы - «which is when strangers intrude on video conferences»; quarantini, мағынасы - «a cocktail consumed in isolation»; covidiot, мағынасы - «someone who ignores public safety recommendations»; doomscrolling, мағынасы - «which happens when you skim anxiety-inducing pandemic-related stories on your smartphone» сөздері жасалса [4], неміс тілінде hamsterkauf немесе panic buying, мағынасы - «the panic buying or hoarding that occurs during times of widespread fear or concern» сөздері [7] пайда болған. Зерттеу барысында қазақ тілді медиада, әсіресе әлеуметтік желілерде, ковидиот сөзінің, орыс тілді жарияланымдарда зумбомбинг, карантини, думскроллинг сөздерінің жұмсалуды кездесті. Сөз тудырудың бір жолы corona префиксінің қосылуы арқылы да бірқатар сөздер жасалған. Оған дәлел - ағылшын тіліндегі coronababies сөзі, мағынасы - «the children born or conceived during the pandemic». Осыған ұқсас корона дети/корона-дети сөзі орыс тілді басылымдарда кездесті.

Пандемия лексикасының тағы бір ерекшелігі түрлі қысқарған сөздердің жасалуы және ғылыми терминдердің қысқарған атаулары-

ның қолданыста артуы болып табылады. Мысалы, ағылшын тіліндегі Covid-19 - coronavirus disease 2019, WFH - working from home, PPE - personal protective (or protection) equipment, WHO - World Health Organisation қысқарған сөздері осыған дәлел. WFH 1995 жылдан қолданысқа енген екен, алайда бұл қысқарған сөз дәл қазіргідей танымал болған емес [4]. PPE қысқарған сөз ретінде 1977 жылдан денсаулық сақтау қызметкерлері арасында ғана белгілі болса, қазірде жалпыхалықтық қолданыста танымал сөзге айналған. Зерттеушілердің айтуынша, толық түрдегі personal protective (or protection) equipment фразасының қолданысы 1934 жыл болып есептеледі [4]. Қазақ тілінде қысқарған атаулардан ПТР - полимеразды тізбекті реакция, КВИ - коронавирустық инфекция және ДДҰ - Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы кеңінен қолданыс тапты.

Пандемия лексикасының біраз бөлігін бұрыннан сөздік құрамда бар, бірақ қолданылу жиілігі қазіргі пандемия кезіндегідей жоғары болмаған сөздер құрайды. Қазіргі пандемия жағдайында жұқпалы ауруды жұқтырмау немесе таратпау үшін өздігінен оқшаулануды сипаттайтын ағылшын тіліндегі self-isolation және self-isolating сөздерінің алғашқысы 1834 жылғы, соңғысы 1841 жылғы жазбаларда өздерін саяси және экономикалық тұрғыдан басқа елдерден алшақтатуды таңдаған елдерге қатысты жиі қолданылған [8]. Coronavirus сөзінің өзі алғаш 1968 жылы «Nature» басылымындағы мақалада сипатталған, дегенмен оның қалың көпшілікке кеңінен таныс болуы осы 2020 жылы ғана, оған дейін ол тек ғылыми ортада белгілі сөз болған [6; 8]. Coronavirus сөзі 1960 жылдары енгенімен, «Ағылшын тілінің Оксфорд сөздігіне» 2008 жылы ғана тіркелген екен [6]. Қазақ тіліндегі оқшаулау сөзінің коронавирустың 2020 жылғы кезеңінде вирус жұқтырған адамдардың ауруды басқаларға жұқтырмас және таратпас үшін «даралап бөлу, оңашалау, бөлектеу» мағынасында [9, 630] өзін-өзі оқшаулау тіркесінің құрамында қолданысы артқанын байқаймыз. Бұл сөздің салалық термин ретінде пандемияға дейінгі жұмсалысына көңіл аударсақ, 2002 жылғы сөздікте экология

және табиғат қорғау саласында «дарақтарды немесе олардың топтарын (популяцияларды, басқа жүйелік санаттарды, биоталық қауымдастықты, т.б.) бір-бірінен ажырату» мағынасында тіркелген [10, 752].

Пандемия адамдар арасындағы қарым-қатынастың түріне де әсерін тигізді. Пандемия байланыстың сипатын толықтай өзгертіп, коммуникация бетпе-бет түрінен онлайн түрге көшті. Кездесулер, конференциялар, жиындар ғана емес, жұмыс істеу, оқыту, білім беру де қашықтықтан байланыс түріне ауысты. Адамдар арасындағы онлайн байланыс тілде көптеген сөздер мен сөз тіркесімдерінің пайда болуына және бірқатарының активтенуіне әкелді. Ағылшын тіліндегі *remote work* сөз тіркесімі қазақ тілінде қашықтықтан жұмыс істеу, *distance learning* тіркесімі дистанционды оқыту, қашықтықтан оқыту болып бұқаралық ақпарат құралдарында жиі қолданылып, күнделікті сөйлеу тілінде жалпыхалықтық сипатқа ие болды. Қашықтықтан оқыту қоғамның белгілі бір топ өкілдеріне, айталық білім беру саласы қызметкерлеріне, бұрыннан таныс, алайда осы вирусқа дейін жиі қолданылмаған атау болса, қазіргі вирус кезінде бұл сөздің қолданысы артқаны белгілі. «Қашықтықтан жұмыс істеу» ұғымы Қазақстан қоғамында бұрын-соңды болмаған еді, Covid-19 жағдайында ол да қалыпты әрекетке айналды. Қарым-қатынастың онлайн түрінде *virtual happy hour*, *covideo party*, *quarantine and chill* фразалары ағылшын тілінде «шын мәнісіндегі танымал терминдерге» айналған [2]. Бұған қоса, онлайн байланыс түрлі платформаларда іске асты. Бұл платформаларды қолдану пандемия лексикасына Зум, Тимс сөздерін қосып, жалпыхалықтық қолданысқа шығарды. Бұл сөздер онлайн жұмыспен және оқумен бетпе-бет келген ата-аналар, оқытушылар, қызметкерлердің т.б. күнделікті лексиконына енді. Сөйтіп, мұндай лингвистикалық сан-түрлілік пандемия сияқты ауытқушылықтың тілге әсерінің қаншалықты орасан болатындығына дәлел.

Covid-19 корпустары

Корпус зерттеулері пандемия лексикасын анықтауда және есепке алуда маңызды рөл

атқарады. «Ағылшын тілінің Оксфорд сөздігі» пандемия лексикасын жасауда алда тұр. Онлайн сөздікте біздің зерттеуіміз жүргізілген уақытта көлемі 10 миллиардтан астам сөзі бар деректер жиналған [6]. Бұл сөздік - ауру алғаш пайда болғаннан оның тілге әсерін бақылап, өзгерістерді тіркеп, түзіп отырған көлемді онлайн сөздік. Корпусқа ай сайын жаңартулар мен толықтырулар енгізіліп отырады. Жаңартулар әр жылдың әрбір айына берілген [6].

Келесі бір үлкен корпус «Коронавирус корпусы» («The Coronavirus Corpus») [11] деп аталады. «The Coronavirus Corpus» «коронавирустың (COVID-19) 2020 және одан кейінгі жылдардағы әлеуметтік, мәдени және экономикалық әсерін анықтайтын жазба ретінде жасалған» және English-Corpora.org корпорациялар жиынтығының бөлігі болып табылады [11]. Бұл корпустың ерекшелігі сонда, ол ағылшын тілінде сөйлейтін 20 елдегі онлайн газеттер мен журналдарда адамдардың не туралы айтып жатқанынан толық мағлұмат береді. Бұл корпустың көлемі мен зерттеу жүргізген уақытта 1042 миллион сөзден тұрды. Сөздіктің күніне 3-4 миллион сөзге өсіп отыратынын ескерсек, бұл көлемі әлі де еселене артатын корпус болып табылады.

Sketch Engine өзінің жеке Covid-19 корпусын жариялады. Бұл корпус Covid-19 Open Research Dataset (CORD-19) ашық деректер базасының бір бөлігі ретінде жарыққа шыққан [12]. Бұл - Covid-19 пандемиясына қатысты мәтіндерді жинақтаған тағы бір кешенді корпус. Sketch Engine құрастырған корпустың тиімділігін атап өтуіміз қажет, ол лингвистикалық зерттеулер жасауға қажетті технологиялық құралдармен жабдықталған.

Covid-19 вирусына қатысты шет тілінде жарық көрген тағы бір корпус - «Швед COVID-19 корпусы» («Swedish COVID-19 corpus (sv-COVID-19)») [13]. Бұл корпус шамамен 2500 мақаладан тұрады. Ол швед медиасында жаңа вирус туралы алғашқы мақалалар пайда бола бастаған кезден бастап деректерді жинақтаған. Корпус деректері әр түрлі швед сайттарынан алынған, бірнеше миллион сөзден тұрады және 2020 жылдың қаңтарынан 2021 жылдың қаңтарының басына дейінгі веб деректерін қамтыған.

Қазақ тіліндегі корпустарға келетін болсақ, коронавирусқа арналған арнайы корпус жоқ. Корпус лингвистикасы - қазақ ғылымында шетел тіл білімімен салыстырғанда соңғы онжылдықта зерттеле басталған сала. Қолда бар қазақ тілді корпустарға пандемияға қатысты сөздік құрамға зерттеу жүргіздім. Зерттеу жүргізілген уақытта «Алматы қазақ тілінің корпусынан» іздеу ешбір нәтиже бермеді [14]. «Қазақ тілінің ұлттық корпусында» [15] коронавирусқа қатысты бірқатар сөздер табылды, дегенмен мәтіндер саны өте аз. Мысалы, коронавирус сөзіне қатысты құжаттар саны - 74, ал пандемия сөзіне қатысты іздеуден 12 мысал ғана табылды. Covid-19 термині бар еш мәтін табылмады.

Зерттеу деректері

Менің зерттеуімнің деректері «Егемен Қазақстан» газетінен жиналды. Газеттің 2020 жылдың қаңтар айынан 2020 жылдың сәуір айына дейінгі бес айдағы материалдары жиналып, талдау жасалды. Коронавирус Қытайда желтоқсан айында алғаш пайда болғандықтан, 2019 жылдың желтоқсан айының нөмірлері де тексерілді. Пандемия лексикасы желтоқсан айының материалдарынан табылмады, дегенмен мен оны басқа айларға салыстырмалы нысан ретінде алатын боламын.

«Егемен Қазақстан» газетін дереккөз ретінде таңдап алуымның себептері бар. Алдымен, бұл еліміздің барлық аймақтарына тарайтын, тираж саны көп, халықтың арасына жақсы танымал, негізінен мемлекет және қоғамға қатысты жаңалықтарды жариялайтын ресми газет болып табылады. Бұл газет мемлекеттің коронавирусқа қатысты түсіндіру, алдын-алу және ауруға қатысты үкімет тарапынан жүргізілетін түрлі іс-шараларды жариялайтын баспасөз беті. Сонымен қатар «Егемен Қазақстан» газетінің өз вебсайты [16] бар және сол ресми сайтынан газеттің нөмірлерін жыл және күн бойынша PDF форматында оңай жүктеп алуға болатыны да зерттеу деректерін жинауды жеңілдетті.

Деректерді жинау процесі төрт айдың нөмірлерін газет вебсайтынан жүктеп алу-

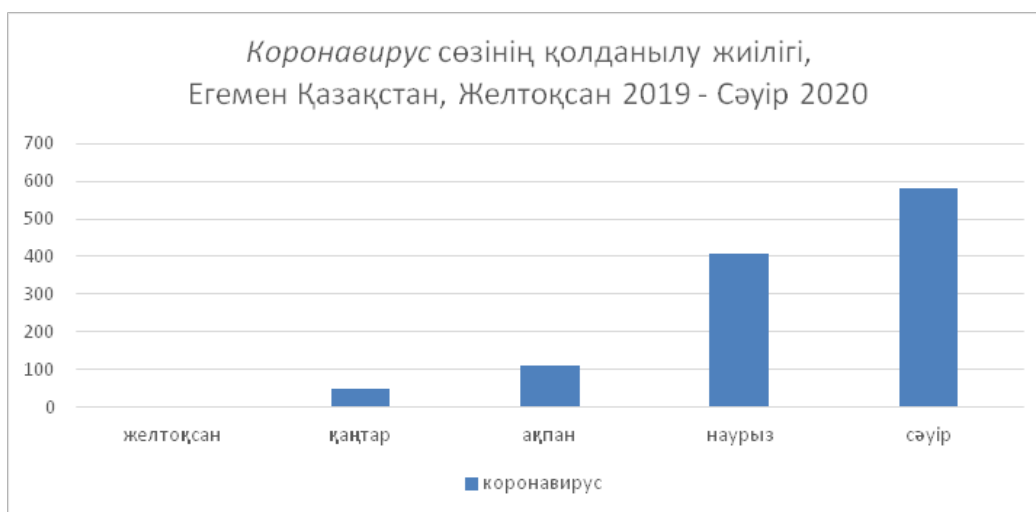
дан басталды. Жүктелген нөмірлер саны – 68, оның ішінде 6-уы қаңтар айының, 20-сы ақпан, 20-сы наурыз және 22-сі сәуір айының нөмірлері. Қаңтар айының нөмірлері коронавирус тақырыбы жазыла бастаған күннен бастап қарастырылды. Екіншіден, Covid-19-ға қатысты қазақ тіліндегі сөздер мен сөз тіркесімдерін анықтап, кестеге жинақтадым. Үшінші кезеңде, NVivo бағдарламасында әрбір сөздің және сөз тіркесімінің әр айдағы қолданылу жиілігі анықталды.

Зерттеу әдісі мен құралы

Зерттеудің әдісі ретінде корпуста негізделген талдау әдісі пайдаланылды. Корпуста негізделген тәсілдемелерді көптеген зерттеушілер арнайы ақпаратты талдау және интеграциялау үшін кеңінен қолданады [17; 18]. Бұл тәсілдемелер табиғи тілдерді өңдеу үшін үлкен мәтіндік деректерден жасырын лингвистикалық заңдылықтарды алу үшін статистикалық алгоритмдерді қолданады [19].

Сөздердің қолданылу жиілігі мен тіркесімін талдауда зерттеу құралы ретінде NVivo пайдаланылды. NVivo - бұл деректерді сапалық талдаудың компьютерлік бағдарламасы. Зерттеу мақсатына сәйкес NVivo бағдарламасында әрбір сөздің және сөз тіркесімінің әр айдағы қолданылу жиілігі анықталды. Сонан кейін әр айдағы жиілік қосылып, жалпы төрт айдағы қолданылу жиілігінің саны шығарылды. Ең басты ескертетін жайт, зерттеу мақсатына сәйкес әр сөздің тек Covid-19 пандемиясына қатысты мағынасы басты назарда болды. Егер сөз басқа мағынасында жұмсалса, ол мағыналары санаудан алып тасталды. Мысалы, індет сөзі қазақ тілінде адамға да, малға да қатысты ауруларды атауда қолданылып, кеңінен жұмсалыды. Сонымен қатар жиналған деректерде жемқорлық та індет деп сипатталған. Бұл мағыналары есепке алынбайды, індет сөзінің тек 2020 жылғы коронавирусқа қатысты қолданыстары ғана есепке алынды.

Зерттеу құралының бір кемшін тұсын айта кету қажет. Бұл кемшілік қазақ тіліндегі мәтіндерді тануға қатысты болды. NVivo қазақ тіліндегі түбір сөздерді табуда өте жақсы

жұмыс жасайды, дегенмен бұл құрал түбірлес сөздерді және сөз тұлғаларын табуда көмектеспейді. Айталық, пандемия сөзін іздегенде бағдарлама тек осы сөзі бар мәтіндерді ғана табады. Оның түрлі морфологиялық тұлғалары пандемияның, пандемияға, пандемиямен тағысын тағыларды NVivo танымайды. Сондықтан мен зерттеуші ретінде әр сөздің түрлі тұлғаларына жеке-жеке іздеу салдым. Мұндай іздеу, әрине, уақытты көп алды.

Зерттеу талдауы және нәтижелері

Зерттеуімнің нәтижесі бойынша 2020 жылдың қаңтар айынан сәуір айын қоса алған кезеңдегі қолданылу жиілігі жоғары сөздер коронавирус, індет, карантин, вирус, пандемия және Covid-19 болып табылады.

Коронавирус сөзі желтоқсан айында қолданылмаған. Коронавирус түрлі морфологиялық тұлғаларымен қоса есептегенде қаңтар айынан сәуір айын қоса алғандағы төрт айда 1148 рет жұмсалған, оның ішінде қаңтар айында 50 рет жұмсалса, сәуір айында 582 рет қолданылып, ең жоғары жиілікті көрсетті. Бұл сөздің қолданылу жиілігі бірте-бірте артып отырған: ақпанда 110, наурызда 406 рет жұмсалған (1-Кесте).

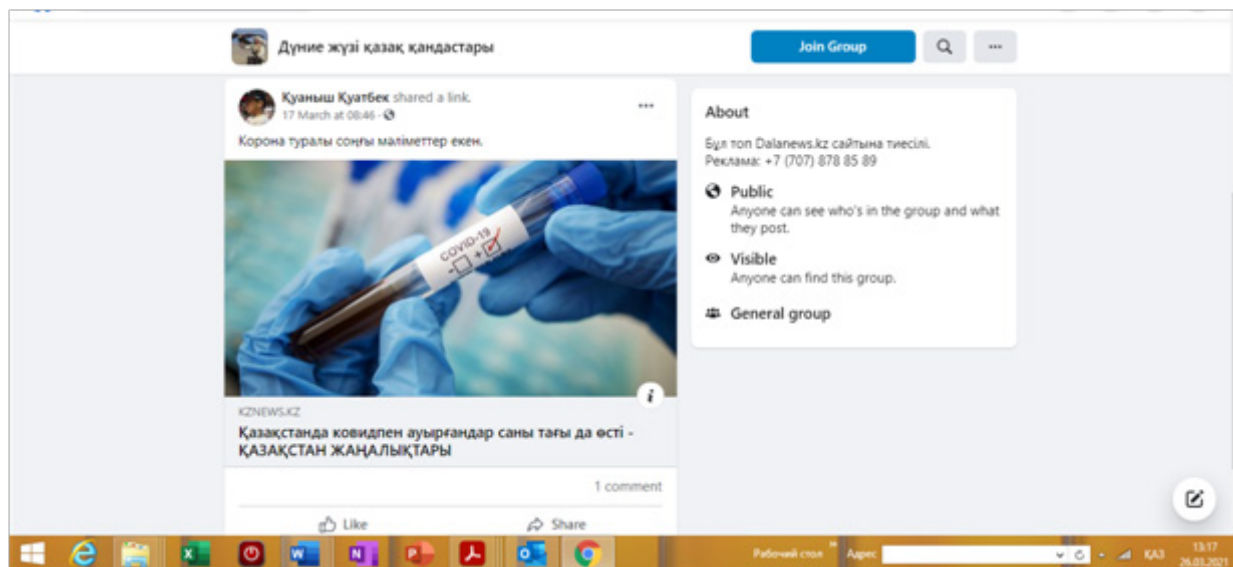
Коронавирус сөзі газет мақалаларында қаңтардың 30-ы алғаш қолданысқа енген. Қаңтар айындағы қолданыстарда бұл сөз не-

гізінен ауруды сипаттау, үкіметтің ауруға қарсы дайындық іс-шаралары, коронавирустан қорғау, медициналық ұйымдардың әзірлігі, Қытайдағы эпицентрден студенттерді эвакуациялау, вируспен байланысты ел ішіндегі үрейді сипаттауда жұмсалған. Қытайдан шыққан коронавирус, коронавирус ауруы, коронавирус инфекциясы, коронавирус инфекциясын тарату, коронавирус таралған Қытай т.т. сияқты қолданыстар бар. Ақпан айының жаңалықтарында коронавирус-тың қолданысы Қытаймен шекараның жабылуы, рейстердің тоқтатылуы, эпидемияның таралу қарқынының мұнай бағасының құбылуына әсері, коронавирусқа алғаш ғылыми анықтама беру тақырыптарымен байланысты болды. Наурыз, сәуір айларында коронавирустың жылдам қарқынмен таралуы, аурудың таралуына жол бермеу шараларын күшейту, ауруды жұқтырғандар саны, коронавирустан қайтыс болғандар, тестілеу нәтижелері, төтенше жағдайдың жариялануы, карантин шараларын күшейту сияқты тақырыптарда ашуда жұмсалған.

Коронавирус-тың бір контексте ғана оның қазақша тәж вирусы деп аталуы кездесті. Мысалы:

<Files\04.2020\21.04.20> - § 1 reference coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

1-сурет

Тәж вирусының күн өткен сайын ел аумағына тарала түсуі көктемгі дала жұмыстарына, агросекторға кедергі келтіріп жатқаны жасырын емес. Осы түйткілді түйінді ескерген Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев карантин енгізілген өңірлерде сақтық шараларын күшейте отырып, ауыл шаруашылығы саласына баса назар аударуды тапсырды.

Коронавирус сөзін қысқартып қазақ тілді медиада корона деп атау кездеседі. Әлеуметтік желі беттерінен корона сөзін ұшыраттық (1-сурет). Дегенмен зерттеуімдегі газет деректерінде мұндай қолданыс кездеспеді.

Қазақ тілінің пандемия лексикасындағы жиі қолданылған келесі лексема – індет сөзі. Бұл - коронавирус ауруының атауына балама ретінде жұмсалған қазақ тілінің төл сөзі. Әлемге таралған бұл ауру кезінде бірқатар сөздер мен сөз тіркесімдерінің, оның ішінде медициналық терминдердің көптеген тілдерде ортақ қолданылғанын көреміз. Мысалы, пандемия, вирус, коронавирус, маска және Covid-19. Егер коронавирус, пандемия, COVID-19, маска кірме сөздер болса, індет пандемия лексикасына енген қазақ тілінің төл сөзі болып табылады. Индет - қазақ тілінің сөздік құрамында бұрыннан бар лексема. Қазақ халқының тарихында әр түрлі жұқпалы ауруларды, мысалы, оба ауруын, індет деп те

атаған. Индет сөзі «жұқпалы ауру, кесел, дерт» деген мағынаны береді [20, 952]. Терминком індет сөзін пандемия атауының аудармасы ретінде ұсынады [21]. Бұл зерттеудің деректерінде індет сөзі коронавирус сөзімен тіркесе де, жеке де жұмсалған. Мысалы:

<Files \ \03.2020 \ \04.03.20> - § 4 references coded [0,01% Coverage]

Reference 2 - 0,01% Coverage

Тоқаевқа ҚХР басшылығының коронавирус індетінің таралуына қарсы күрес жөнінде қабылдаған шаралары туралы баяндады.

<Files \ \03.2020 \ \05.03.20> - § 18 references coded [0,06% Coverage]

Reference 10 - 0,01% Coverage

Қытайдың Ухань қаласында анықталған респираторлық дерт. Деректерге сүйенсек, бұл індетке шалдыққандардың көпшілігі – теңіз өнімдері мен жануарлардың ірі нарығымен байланыста болған адамдар. Бұл – жұқпалы ауру.

Индет сөзі газет деректерінде тек коронавируска қатысты жұмсалып қоймаған. Дерек-

терде бұл сөздің жемқорлыққа, мақтанқұмарлыққа, компьютер ойынына қатысты да қолданыстары кездесті. Мысалы:

<Files\01.2020\24.01.20> - § 2 references coded [0,01% Coverage]

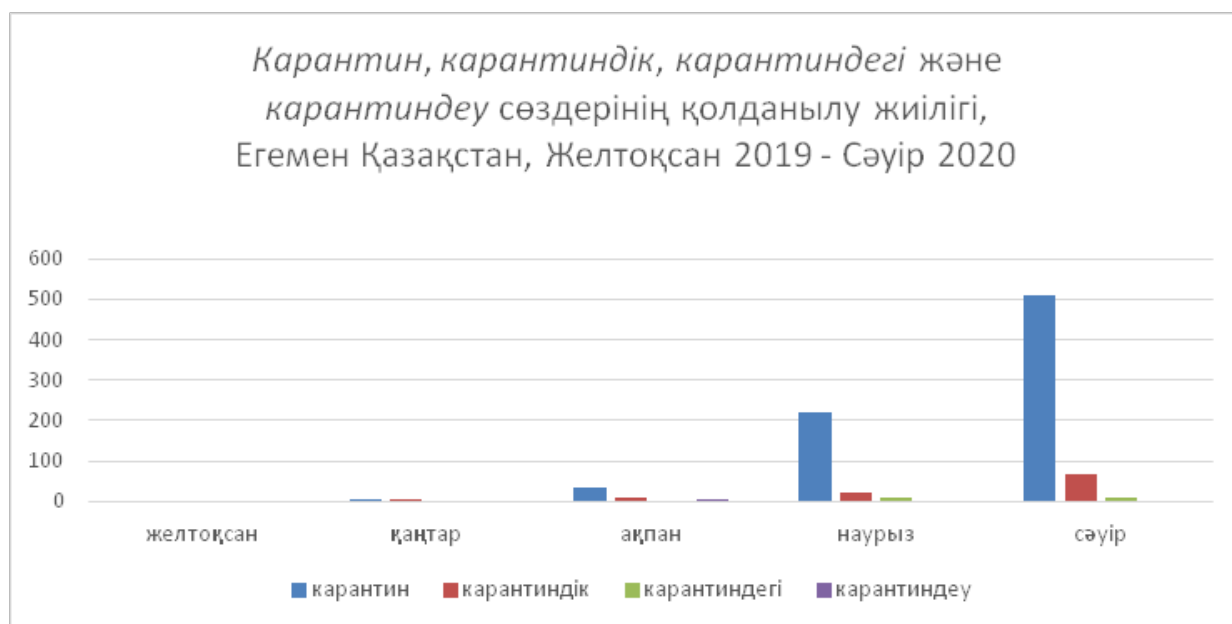
Reference 2 - 0,01% Coverage

24 ҚАҢТАР 2020 ЖЫЛ ҚҰҚЫҚ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚАДАМДАРЫ ЖЕМҚОРЛЫҚ – ИНДЕТ, ЖОЮ – МІНДЕТ

Дегенмен індеттің ауруға қатысты лексема ретінде қолданылуы өте жиі. Аурудың баламасы ретінде індет-тің коронавирустан басқа оба ауруына, малдың аусыл ауруына қатысты қолданыстары кездесті. Мен зерттеу мақсатына сәйкес тек Covid-19-ға қатысты қолданысын есепке алдым. Індет лексемасы қаңтар айынан бастап сәуір айын қоса алғанда 980 рет жұмсалған. Оның ішінде қаңтар айында 8 рет қана кездесе, ақпан айында 45, наурыз айында 221 және сәуір айында 706 рет қолданылған (2-кесте).

Індет пен коронавирус лексемаларының екеуі де газет мәтіндерінде жұқпалы вирустық ауруды атауда баламалы жұмсалған. Сол себепті осы екі сөздің қайсысы көбірек қолданылғанын көрсету үшін кестеде салыстыра бердік (3-кесте). Кестеден көріп отырғанымыздай, наурыз айында коронавирус сөзі індет сөзіне қарағанда көбірек жұмсалса, сәуір айында бұл сурет өзгеріп, індет сөзінің қолданысы коронавирус-тан 124-ке артып түскен.

Келесі қолданылу жиілігі жоғары лексема карантин болды. Бұл сөздің қолданысының артуы, сөзсіз, әлемде, оның ішінде біздің елде, коронавирусқа қарсы шаралардың бірі ретінде карантиннің енгізілуімен тығыз байланысты. Газет деректерінде екі тұлға - карантин және карантиндік - жиі жұмсалған. Карантин сөзі түрленген тұлғаларымен төрт айда пандемияға қатысты 767 рет қолданылса, карантиндік сөзі 100 рет қолданылған. Карантин сөзінің зерттеу нысанына қатысы жоқ, айталық, өсімдік карантині, жерге қатысты карантин қызметі сияқты қолданыстарын талдаудан тыс қалдырдым. Дегенмен бұл сөздің зерттеу тақырыбына қатысы жоқ қолданыстары аз кездесті. Карантин сөзі қаңтар айында 4-ақ рет кездесіп, оның қолданыс жиілігі ақпанда 35-ке, наурызда 219-ға артқанын бай-

қаймыз. Сәуір айындағы карантин-нің қолданыс жиілігі – 509 (4-кесте).

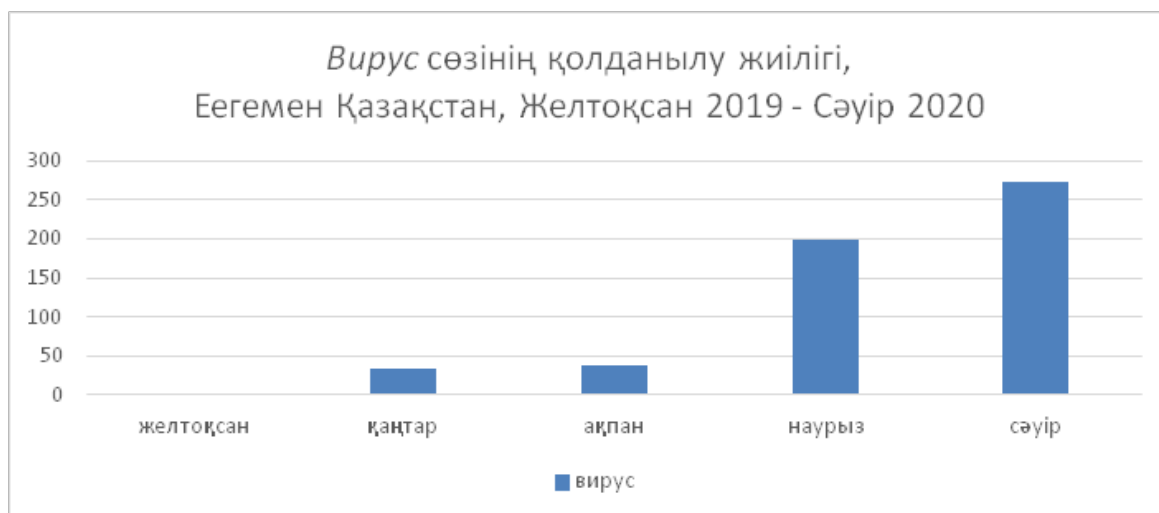
Карантин сөзі карантин талаптары, карантин шаралары, карантин жариялау, карантин жағдайы, карантин енгізу, күшейтілген карантин, карантинге жабу/жабылу, карантинге жатқызу, карантинде жату т.т қолданыстарында көп жұмсалған. Карантиндік сөзі шектеулер, тәртіп, режим, шаралар, оқшаулау сөздерімен көп тіркескен. Карантиндегі сөзі наурыз айында 11 және сәуір айында 11 рет жұмсалған. Карантиндеу сөзі - оқшаулау және карантиндеу процесінде - 1 рет қана ақпан айында жұмсалған (4-кесте).

Қолданылу жиілігі жағынан келесі орында вирус сөзі орналасты. Бұл сөз Covid-19 атауына балама ретінде жұмсалған. Газет мәтіндерінде жеке де, аурудың атауымен тіркесіп те жұмсалуды кездесті. Мысалы:

<Files\03.2020\05.03.20> - § 5 references coded [0,01% Coverage]

Reference 2 - 0,01% Coverage

Олар алғашқы 14 күн бойы дәрігердің бақылауында болады. Бүгінде олардың бірі – қашықтық бақылауда. 15 адам лабо-

раториялық тексеруден өтіп, 14-інде вирус анықталған жоқ.

<Files\03.2020\21.03.20> - § 1 reference coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

Б.Өтемұратов басшылық жасайтын Қазақстан теннис федерациясының хабарлауынша, қор 200 млн теңгеге адам ағзасында COVID-19 вирусының бар-жоғын анықтайтын жедел-тест сатып алады және Денсаулық сақтау министрлігімен, ведомствоның басқармаларымен бірлесе отырып, сараптама жасайтын мобильді пункттер ұйымдастырады.

Зерттеу барысында вирус сөзінің қаңтар, ақпан айларында көбірек жеке жұмсалып, ақпанның аяғынан және негізінен наурыздың басынан Covid-19 терминімен жиі тіркесе жұмсалғанын байқадық. Мұның себебін ақпан айында Covid-19 терминінің ресми қолданысқа енуімен байланысты түсіндіруімізге болады. Вирус лексемасы төрт айда 544 рет қолданылған, оның ішінде қаңтар мен ақпан айларындағы қолданылу жиілігі сәйкесінше 34 және 38 шамалас болса, наурыз айында саны күрт артып 199-ға және сәуірде 273-ке жеткен (5-кесте).

Келесі жиі қолданылған сөз – пандемия. Коронавирустың алғашқы айларында бұл ау-

руды газетте эпидемия деп атаған. Кейіннен коронавирустың жаңа түрін Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы 2020 жылдың 11 наурызынан бастап пандемия деп атағаны белгілі [1]. Содан кейін газет материалдарында эпидемия сөзін «пандемия» алмастырған. Мысалы, қаңтар айындағы газет нөмірінде эпидемияға қарсы профилактикалық шаралар болып жұмсалса, 13 наурыз күнгі нөмірінде эпидемияның орнына пандемия сөзі қолданылғанын көреміз. Мысалы:

<Files\03.2020\13.03.20> - § 2 references coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы коронавирусты пандемия деп жариялағаннан кейінгі әлемдегі ахуал жайында баяндады.

Reference 2 - 0,01% Coverage

COVID-19 жаңа коронавирустық инфекцияны пандемия деп жариялады.

Дегенмен айта кету қажет, «Егемен Қазақстан» газетінің ақпан айының өзінде пандемия сөзі жұмсалған. Қараңыз:

<Files\02.2020\28.02.20> - § 1 reference coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

Егер ауру бір елдің едәуір бөлігін қамтыса оны «эпидемия» дейді де, егер бұл құбылыс бірнеше елдерді қамтитын континенттік деңгейге дейін жетсе «пандемия» деп аталады.

Журналистің бұл сипаттамасы газет бетіндегі пандемия сөзінің алғашқы қолданысы болып табылады.

Пандемия сөзі төрт айда 366 рет қолданылған. Бұл лексема қаңтар айының деректерінде мүлдем қолданылмаған, себебі, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл сөз ДДҰ коронавирусы ауруын пандемия деп жариялаған наурыздың басынан бастап белсенді қолданыла бастады. Дегенмен пандемия сөзінің газетте ақпан айында 2 рет жұмсалғанын кездестірдік. Сонан кейін бірте-бірте жұмсалысы артып, наурызда 88, сәуірде 276 рет жұмсалған (6-кесте).

Пандемия сөзі пандемияға байланысты, пандемияға қарсы, пандемиядан кейін, пандемияның салдарынан, пандемиямен күрес, коронавирус пандемиясы, коронавирус пандемиясына байланысты, жаһандық пандемия, коронавирус пандемиясына қарсы, коронавирус пандемиясының таралуы т.т. қолданыстарда көрінді. Пандемия сөзімен салыстыра қарағанда пандемиялық сөзі 7 рет қана кездесті: пандемиялық жағдайлар, пандемиялық індет, пандемиялық вирус, COVID-19 пандемиялық коронавирусы, пандемиялық дауыл. Кестеден көруге болады пандемиялық сөзінен

гөрі пандемия зат есім тұлғасы өте жиі жұмсалған (6-кесте).

Қазақ пандемия лексикасында жиі қолданылған келесі лексема – Covid-19. Covid-19 - coronavirus disease 2019 сөздерінен қысқарған коронавирусы ауруының ғылыми атауы. Covid-19 термині зерттеу деректерімізде төрт түрлі емледе кездесті: COVID-19, Covid-19, Covid-2019 және COVID-2019. Ағылшын тілді деректерде үш емлемен кездеседі: COVID-19, Covid-19 және covid-19. Мұның ішінде covid-19 болып жазылуы алдыңғы екі емлемен салыстырғанда өте аз. Covid-2019 немесе COVID-2019 болып жазылуы ағылшын тілінің корпустарынан кездеспеді [11; 12]. Біздің зерттеуіміздің деректерінде бұл тұлғалар наурыз, сәуір айларында 5 рет кездесті. Қаралық:

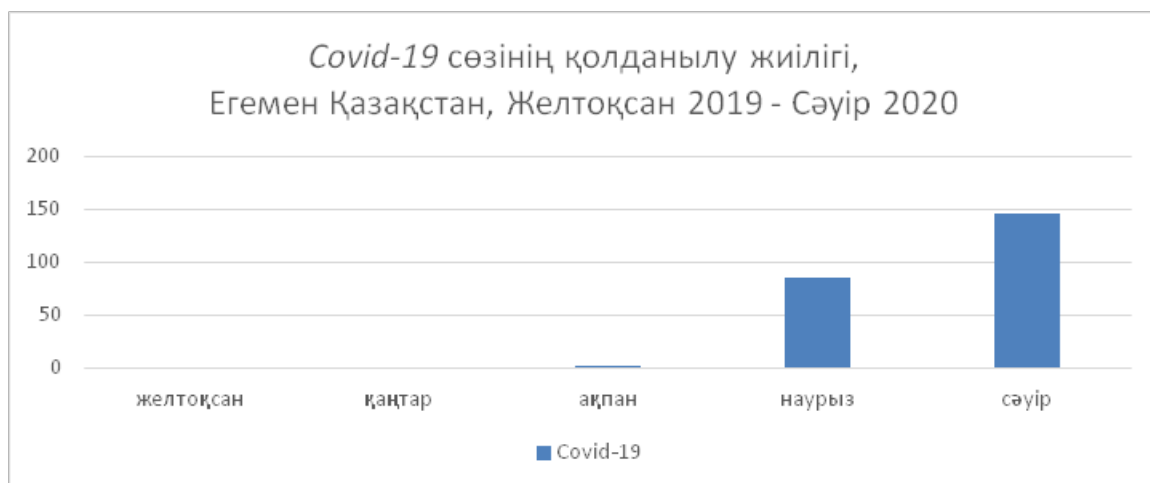
<Files\03.2020\05.03.20> - § 2 references coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

2019 жылы белең алған жаңа вирус (COVID-2019) алғаш Қытайдың Ухань қаласында анықталды.

Reference 2 - 0,01% Coverage

Қытай ғалымдарының мәліметінше, коронавирус (COVID-2019) табиғи резервары жа-

байы жануарлар (жарқанаттар). Адамдарға Оңтүстік Қытайдағы көтерме сауда базарларынан жұқты.

<Files\03.2020\10.03.20> - § 1 reference coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

қытай билігі Ухань қаласындағы тұмаудың таралуы туралы мәлімдеген болатын. Ауруды қоздырушының жаңа түрі – Covid-2019 атанған коронавирус.

<Files\03.2020\16.03.20> - § 1 reference coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

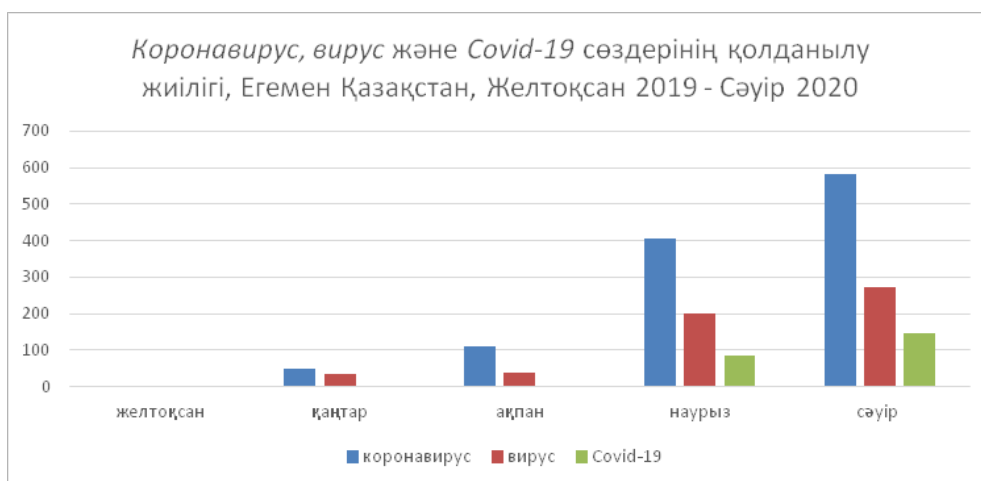
Қоғамдық денсаулық сақтау ұлттық орталығы Telegram-ботты іске қосты, оның көмегімен пайдаланушылар COVID-2019 коронавирустық инфекциясы бойынша сұрақтарға жауап ала алады.

<Files\04.2020\03.04.20> - § 1 reference coded [0,01% Coverage]

Reference 1 - 0,01% Coverage

Мәселен, COVID-2019 дүние жүзін жаулап, халықтың қатынасы күн өткен сайын төмендеп барады.

Covid-19 термині бас әріппен, әлде кіші әріппен жазылуы керек пе деген сұрақ әлемдік медиада көп талқыланған тақырып болып табылады. Ресми ұйымдар сайттарында, жаңалықтарда, бұқаралық ақпарат құралдарында терминнің әр түрлі жазылуы кездеседі. Мысалы, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының терминді бас әріппен COVID-19 деп жазу үрдісін байқаймыз [22]. Британдық зерттеулер бұл сөздің екі түрлі емлемен - Covid-19 және COVID-19 - жазылуын аймақтық ерекшелікпен байланыстырады. Мысалы, бас әріппен COVID-19 деп жазылуы АҚШ, Канада және Австралияда басым екен де, Ұлыбританияда, Ирландияда, Жаңа Зеландияда және Оңтүстік Африкада Covid-19 деп жазылуы қалыпты екен [4]. «Ағылшын тілінің Оксфорд сөздігінде» британдық емлемен Covid-19 болып жазылған. Онлайн деректерден, ғылыми зерттеулерден Ұлыбританияда бұл терминді кіші әріп емлесімен жазуға, Америка Құрама Штаттарында бас әріп емлесімен жазуға бейім екенін байқауға болады. Дегенмен кейінгі зерттеулерде бұл үрдістің аз да болса өзгеріске ұшырағанын да көреміз. Зерттеушілер кейінгі айларда АҚШ-та да кіші әріппен Covid-19 жазу емлесіне қарай ойысудың барын байқаған [6]. Қазақ тілді қолданыста жоғарыда көрсетілген төрт емлесілік нұсқаны жұмсауда қандай да бір аймақтық, лингвистикалық не экстралингвистикалық себеп бар деп айта алмаймыз.

Бұл сөздің қазақ тіліндегі қолданылу жиілігіне келсек, Covid-19 сөзі талданған деректерде 233 рет кездесті. Оның ішінде қаңтар айында қолданыста жоқ, ақпан айынан бастап жұмса-ла бастаған (жалпы терминнің әлем бойынша қолданысқа 2020 жылдың ақпан айында енгенін жоғарыда айтқан болатынбыз). Ақпан айында 2 рет қана жұмсалса, наурыз айында қолданысы 85-ке дейін артып, сәуірде 146-ға жеткен (7-кесте).

Коронавирус сөзінің 2020 жылға дейін медицина және нақты ғылым салаларынан тыс ортада сирек кездескеніне, ал Covid-19 2020 жылдың ақпан айында ғана жасалғанына қарамастан, қазір екеуі де әлемдік қолданыста басымдыққа ие лексемалар [6]. Аталған екі сөздің қолданылу жиілігін салыстыра қарасақ, коронавирус-тың қаңтар айында қолданысқа еніп, кейіннен қолданылу жиілігі артқанын, ал Covid-19 сөзінің ақпан айында алғаш қолданысқа еніп, кейіннен оның да жиі қолданыла бастағанын байқаймыз. Дегенмен корона-вирус-пен салыстырғанда вирустың нақты ғылыми атауы Covid-19 азырақ қолданылған (8-кесте). Covid-19 терминінің вирус сөзімен салыстырғанда да қолданылу жиілігі төмен. Көріп отырғанымыздай, вирустың корона-вирус және вирус деген жалпы ғылыми атаулары сол вирустың бір түрі болып табылатын Covid-19 атауынан да көбірек жұмсалған (8-кесте).

Covid-19 терминін ковид деп атау кездеседі. Қазақ тілді Facebook әлеуметтік желісінде, жаңалықтар порталында ковид сөзі ұшыра-сты (қараңыз 1-сурет). Дегенмен зерттелген га-зет деректерінде мұндай қолданыс кездеспеді.

Талдауға алынған кезеңнің кілт сөздеріне назар салсақ, олардың негізінен вирусты сипаттау мен атау (коронавирус, вирус, пандемия, Covid-19) және ауруға қарсы әлеуметтік және медициналық шараларға (карантин) қатысты болғанын байқаймыз. Сәуірден кейінгі айлардың пандемия лексикасындағы кілт сөздер басқа болуы мүмкін.

Қорытынды

Пандемия басталғалы бері бұқаралық ақпарат құралдарынан, әлеуметтік желілерден, үкіметтік брифингтерден таныс бола бастаған терминдердің басым көпшілігі тілде бұрыннан бар терминдер, дегенмен олар қазіргі жағдайды сипаттауда жаңаша мәнге ие болған және қолданылу жиілігі артқан. Пандемия лексикасындағы сөздердің бірқатары бұған дейін кең мағынасында жалпы қолданылып келсе, қазір нақты пандемияға қатысты жұмсалуда. Керісінше, бірқатар терминдер белгілі бір ғылым салаларында ғана шектеулі қолданылып келсе, 2020 жылдан жалпыхалықтық сипатқа ие болды.

Бұл зерттеу нәтижелері 2020 жылдың алғашқы төрт айында пандемияға қатысты

терминдердің қолданысы орасан артқандығын және олардың белгілі бір ғылым салалары аясынан шығып, жалпыхалықтық қолданысқа ие болғанын көрсетіп отыр. Қазақ пандемия лексикасындағы індет сөзі сөздік құрамда пандемияға дейін де болғанымен, оның қолданыс жиілігі қазіргі пандемия кезіндегідей артқан емес. Пандемия лексикасына талдаудың нәтижесінде аурудың алғашқы айларының кілт сөздері негізінен ауруға қатысты терминдер, атап айтқанда коронавирус, вирус, Covid-19, пандемия және мемлекеттің ауруға қарсы жүзеге асырып жатқан шараларымен байланысты, мысалы, карантин, сөздер екені анықталды. Коронавирустың бұл түріне қатысты ағылшын және басқа тілдерде арнайы корпустар құрастырылған болса, қа-

зақ тілінде 2020 жылдың пандемиясына арналған жеке корпустар жоқ. Дегенмен саны жағынан аз болса да, қолда бар қазақ тілді корпустарда пандемия лексикасы бой көрсете бастады. Мен талдаған «Егемен Қазақстан» газетінің деректерінде 2020 жылдың алғашқы төрт айында қолданылу жиілігі жағынан коронавирус, індет, карантин, вирус, пандемия, Covid-19 сөздері алдыңғы топқа шықты. Бұл кезеңнің лексемалары аталған сөздермен шектелмейді. Қазақ тілі пандемия лексикасында аурудың алғашқы айларында қолданылған басқа да сөздер мен сөз тіркесімдерін анықтау және оларды қолданылу жиілігі бойынша 2020 жылдың сәуірінен кейінгі айлардың кілт сөздерімен салыстыру алдағы зерттеулерде жалғасын табады.

Әдебиеттер тізімі

1. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (Accessed: 28.03.2021).
2. #CORONASPEAK – the language of Covid-19 goes viral [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.kcl.ac.uk/news/coronaspeak-the-language-of-covid-19-goes-viral> (Accessed: 28.03.2021).
3. Ro Ch. Why we've created new language for coronavirus [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.bbc.com/worklife/article/20200522-why-weve-created-new-language-for-coronavirus> (Accessed: 12.03.2021).
4. Kreuz R.J. How COVID-19 is changing the English language [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://theconversation.com/how-covid-19-is-changing-the-english-language-146171> (Accessed: 12.03.2021).
5. WHO. Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 22 Data as reported by 11 February 2020 [Electronic resource]. - 2020. - URL: https://www.who.int/docs/default-source/coronavirus/situation-reports/20200211-sitrep-22-ncov.pdf?sfvrsn=fb6d49b1_2 (Accessed: 24.04.2021).
6. OED Oxford English Dictionary [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.oed.com/> (Accessed: 03.03.2021).
7. Schmidt, F. Opinion: Why Germans should panic-buy during the pandemic [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.dw.com/en/opinion-why-germans-should-panic-buy-during-the-pandemic/a-55381038> (Accessed: 24.05.2021).
8. Paton, B. Social change and linguistic change: the language of Covid-19 [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://public.oed.com> (Accessed: 11.03.2021)
9. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. - Алматы: Дайк-Пресс, 2008. - 968 бет.
10. Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: экология және табиғат қорғау. - Алматы: «Мектеп» баспасы» ЖАҚ, 2002. - 456 б.
11. The Coronavirus Corpus [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.english-corpora.org/corona/> (Accessed: 03.03.2021).
12. Covid-19 [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.sketchengine.eu/> (Accessed: 03.03.2021).
13. sv-covid-19 [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://spraakbanken.gu.se/korp/#?corpus=sv-covid-19> (Accessed: 05.03.2021).
14. Алматы қазақ тілі корпусы (АҚТК) [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: http://web-corpora.net/KazakhCorpus/search/?interface_language=kz (қаралған күні: 07.04.2021)

15. Қазақ тілінің ұлттық корпусы [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: <http://qazcorpus.kz/makal/> (қаралған күні: 07.04.2021).
16. Egemen Qazaqstan [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: <https://egemen.kz/> (қаралған күні: 24.02.2021).
17. Chen, L.-Ch., Chang, K.-H., Chung, H.-Y. A Novel Statistic-Based Corpus Machine Processing Approach to Refine a Big Textual Data: An ESP Case of COVID-19 News Reports // *Applied Sciences*. 2020. – Vol. 5505. – P. 2-22.
18. Paterson, L.L. Electronic supplement analysis of multiple texts exploring discourses of UK poverty in below the line comments // *International Journal of Corpus Linguistics*. – 2020. – Vol. 25. – P. 62–88.
19. Baker, P. (2018). Conclusion: Reflecting on reflective research. In Ch. Taylor & A. Marchi (Eds.) *Corpus Approaches to Discourse: A Critical Review* (pp. 281-292). New York, NY: Routledge.
20. Индет [Электрон. ресурс]. - 2008. - URL: <http://kazneb.kz/bookView/view/?brId=1108728&lang=kk> (қаралған күні: 07.04.2021).
21. Пандемия [Электрон. ресурс]. - 2020. - URL: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F&cid=0> (қаралған күні: 07.04.2021).
22. World Health Organisation [Electronic resource]. - 2020. - URL: <https://www.who.int/> (Accessed: 12.05.2021).

References

1. WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 [Electronic resource]. Available at: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (Accessed: 28.03.2021).
2. #CORONASPEAK – the language of Covid-19 goes viral [Electronic resource]. Available at: <https://www.kcl.ac.uk/news/coronaspeak-the-language-of-covid-19-goes-viral> (Accessed: 28.03.2021).
3. Ro Ch. Why we've created new language for coronavirus [Electronic resource]. Available at: <https://www.bbc.com/worklife/article/20200522-why-weve-created-new-language-for-coronavirus> (Accessed: 12.03.2021).
4. Kreuz R.J. How COVID-19 is changing the English language [Electronic resource]. Available at: <https://theconversation.com/how-covid-19-is-changing-the-english-language-146171> (Accessed: 12.03.2021).
5. WHO. Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 22 Data as reported by 11 February 2020 [Electronic resource]. Available at: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200211-sitrep-22-ncov.pdf?sfvrsn=fb6d49b1_2 (Accessed: 24.04.2021).
6. OED Oxford English Dictionary [Electronic resource]. Available at: <https://www.oed.com/> (Accessed: 03.03.2021).
7. Schmidt, F. Opinion: Why Germans should panic-buy during the pandemic [Electronic resource]. Available at: <https://www.dw.com/en/opinion-why-germans-should-panic-buy-during-the-pandemic/a-55381038> (Accessed: 24.05.2021).
8. Paton, B. Social change and linguistic change: the language of Covid-19 [Electronic resource]. Available at: <https://public.oed.com> (Accessed: 11.03.2021).
9. Kazak tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language] (Daik-Press, Almaty, 2008, 968 p.). [in Kazakh]
10. Kazak tili terminderinin salalyk gylymi tusindirme sozdigi: Ekologiya zhane tabigat korgau [Branch scientific Explanatory Dictionary of terms of the Kazakh language: ecology and nature protection] (Mektep, Almaty, 2002, 456 p.). [in Kazakh].
11. The Coronavirus Corpus [Electronic resource]. Available at: <https://www.english-corpora.org/corona/> (Accessed: 03.03.2021)
12. Covid-19 [Electronic resource]. Available at: <https://www.sketchengine.eu/> (Accessed: 03.03.2021)
13. sv-covid-19 [Electronic resource]. Available at: <https://spraakbanken.gu.se/korp/#?corpus=sv-covid-19> (Accessed: 05.03.2021)
14. Almaty kazak tili korpusy (AKTK) [Almaty Kazakh language Corps (AKLK) [Electronic resource]. Available at: http://web-corpora.net/KazakhCorpus/search/?interface_language=kz (Accessed: 07.04.2021) [in Kazakh].

15. Kazak tilinin ылтык korpusy [National Corps of the Kazakh language] [Electronic resource]. Available at: <http://qazcorpuz.kz/makal/> (Accessed: 07.04.2021). [in Kazakh].
16. Egemen Qazaqstan [Independent Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <https://egemen.kz/> (Accessed: 24.02.2021). [in Kazakh].
17. Chen, L.-Ch., Chang, K.-H., Chung, H.-Y. A Novel Statistic-Based Corpus Machine Processing Approach to Refine a Big Textual Data: An ESP Case of COVID-19 News Reports, *Applied Sciences*, 5505, 2-22 (2020).
18. Paterson, L.L. Electronic supplement analysis of multiple texts exploring discourses of UK poverty in below the line comments, *International Journal of Corpus Linguistics*, 25, 62–88 (2020).
19. Baker, P. Conclusion: Reflecting on reflective research, In Ch. Taylor & A. Marchi (Eds.) *Corpus Approaches to Discourse: A Critical Review* (Routledge, NY, 2018, 281-292 p.).
20. Indet [Electronic resource]. Available at: <http://kazneb.kz/bookView/view/?brId=1108728&lang=kk> (Accessed: 07.04.2021). [in Kazakh].
21. Pandemiya [Pandemic] [Electronic resource]. Available at: <https://termincom.kz/search/?termin=%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F&cid=0> (Accessed: 07.04.2021). [in Kazakh].
22. World Health Organisation [Electronic resource]. Available at: <https://www.who.int/> (Accessed: 12.05.2021).

Г.А. Сарсеке

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Лексика пандемии в казахском языке

Аннотация. В статье представлены результаты исследования лексики Covid-19 в казахском языке. Целью данного исследования являются определение влияния пандемии на язык и выражение лексики пандемии в казахском языке.

В исследовании представлено лингвистическое описание лексики пандемии и рассмотрены специальные лингвистические корпуса Covid-19. На основе данных казахского языка были определены слова и словосочетания, связанные с пандемией, и определена их частота употребления. Из лексики пандемии были выделены наиболее часто употребляемые слова в первые четыре месяца 2020 года, и каждому из них дана полная лингвистическая характеристика.

Исследование проводилось с помощью метода корпусного анализа. Данные исследования были взяты из республиканской газеты «Егемен Қазақстан». Для анализа данных использовалось программное обеспечение NVivo, посредством которого была рассчитана частота употребления слов и фраз, связанных с пандемией, в казахском языке.

Результаты исследования показали, что подавляющее большинство терминов в лексиконе пандемии представляли собой слова, уже существовавшие в языке. Во время пандемии они приобрели новые значения и частота их употребления увеличилась. Также, если ряд терминов использовались только в определенной области науки, с 2020 года их использование стало универсальным. Результаты анализа лексики пандемии показали, что наиболее часто употребляемыми словами в первые четыре месяца 2020 года были коронавирусы, эпидемия, карантин, вирус, пандемия и Covid-19.

Ключевые слова: Covid-19, пандемия, коронавирусы, казахский язык, корпус, корпусный анализ.

G.A. Sarseke

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The pandemic vocabulary in the Kazakh language

Abstract. The article presents the results of the research on the vocabulary of Covid-19 in Kazakh. The purpose of this study is to determine the effect of the pandemic on the language and the expression of the pandemic vocabulary in the Kazakh language.

The study provides a linguistic description of the pandemic lexicon and review on the specific linguistic corpora for the Covid-19. Based on Kazakh language data, words and phrases related to the pandemic were defined and their frequency of use was determined. Words with a high frequency of use in the first four months of 2020 were identified, and each of them was given a full linguistic description.

This research employed the corpus-based analysis method. The data was collected from the newspaper «Egemen Kazakhstan» in Kazakh. The NVivo software was used to analyze the data, with the help of which the frequency of use of words and phrases related to the pandemic in the Kazakh language was calculated.

The results of this study have shown that the vast majority of terms in the pandemic lexicon had acquired new meanings and their frequency has increased. A number of words in the pandemic lexicon used to be used in a general sense in the past, however, their use has increased in relation to the pandemic. The results of the pandemic vocabulary analysis showed that the most frequently used words in the first four months of 2020 were coronavirus, indet, quarantine, virus, pandemic and Covid-19.

Keywords: Covid-19, pandemic, coronavirus, Kazakh language, corpus, corpus-based analysis.

Автор туралы мәлімет:

Сәрсеке Г.Ә. – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Sarseke G.A. – Candidate of Philology Science, Docent, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.